

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробієв Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

6. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования). – К.: Миллениум, 2003. -152с.

7.

Резюме

В статье с современных позиций, и в частности с позиции системного подхода, дается интерпретация классических, отечественных и других концепций личности, ее самосознания. Самосознание возникает в условиях рефлексивного обращения базовых процессов сознания на свои собственные продукты. Системный подход дает возможность исследовать такие основные характеристики, как устойчивость – изменение личности, становление, развитие и сохранение ее целостности, а также энергетический уровень функционирования личности.

Resume

Interpretation of classic, ukrainian and other conceptions of personality, its consciousness from the modern positions, and in particular from the position of systems approach are given in the article. The consciousness arises up in the conditions of reflection appeal of base processes of consciousness on it to own products. The systems approach gives the possibility to research such basic descriptions, as stability - change of personality, becoming, development and saving its integrity, and also the energetic level of personality functioning.

УДК: 159.923.2:159.923.32

Н.М.Сіранчук

РОЗВИТОК МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

У статті розглядається проблема впливу суспільства, культури на формування моральної свідомості особистості, зокрема дітей та підлітків.

Ключові слова: моральна самосвідомість, особистість, культура, взаємодія людей

Постановка проблеми

Самосвідомість - це складний психічний процес, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю численних образів самої себе в різних ситуаціях діяльності й поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення – уявлення, а потім у поняття свого власного «Я» як суб'єкта, що відрізняється від інших суб'єктів. [4, 167]

На відміну від свідомості самосвідомість орієнтована на осмислення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, своєї позиції в суспільстві. Якщо свідомість є знанням про іншого, то самосвідомість – знання людини про саму себе. Свідомість орієнтована на весь об'єктивний світ, у той час як об'єктом самосвідомості є сама особистість. У самосвідомості вона виступає і як суб'єкт, і як об'єкт пізнання.

Самосвідомість не є чимось аморфним, вона має свою власну структуру. З одного боку, в ній можна виділити систему психічних процесів, що пов'язані з самопізнанням, переживанням власного ставлення до себе й регулюванням власної поведінки. З іншого боку, можна говорити про систему відносно стійких утворень особистості, що виникають як продукти цих процесів.[5,12] Так, серед системи психічних процесів регулювання власної поведінки значним чинником виступає моральність. Моральність, як загальна тенденція поводити себе таким чином, який би відповідав моральному кодексу суспільства. Цей термін означає, що така поведінка довільна; той хто підкоряється цьому кодексу проти своєї волі, не вважається моральним. Моральність – принципи або моделі поведінки, котрі є проявами принципів, що оцінюються з точки зору їх правильності чи неправильності.[1, 13, 28]

Питання щодо розвитку моральної самосвідомості у дітей та підлітків недостатньо висвітлене й розроблене сучасними українськими психологами. Цей чинник й зумовлює нерозривність та актуальність даної проблеми.

Розвиток моральності тісно пов'язаний з когнітивним розвитком. Адже для того щоб дитина могла робити якісь моральні міркування, вона повинна досягнути певного рівня у когнітивному плані. Одним з перших почав вивчати моральний розвиток Піаже. Пізніше його роботу продовжив і поглибив Кольберг.

В процесі морального розвитку дитина проходить еволюцію від егоцентричного відношення до навколишньої дійсності, при якому будь-який вчинок вона оцінює як хороший або поганий у відповідності з правилами, засвоєними нею від дорослих, до більш пластичної позиції, коли в своїх міркуваннях про інших людей вона починає надавати більшого значення своїм особистим критеріям. Саме таким характером моральної еволюції пояснюється той факт, що до 7 років дитина схильна оцінювати вчинки за важливістю їх наслідків, а у більш старшому віці вона думає про них скоріше по зумовленим їм намірам.

Так, на думку маленької дитини, П'єр, котрий розбив 10 тарілок, допомагаючи матері накривати на стіл, заслуговує більшого покарання, ніж Жак, який без дозволу узяв з шафи цукерки розбивши при цьому лише одну тарілку. У зв'язку з цим Піаже говорить про *гетерономну* мораль, яку в більш старшому віці змінює *автономна* мораль, коли дитина починає розуміти, що намір важливіше результатів скоєного вчинку. [3,133]

Кольбер вивчав швидше те, яким чином люди виправдовують свої моральні позиції, аніж самі ці позиції. Він виділяє три рівні морального розвитку: передморальний, конвенціональний і

постконвенціональний. Кожний з них включає по дві стадії.

1. *Передморальний рівень* (з 4 до 10 років). На цьому рівні вчинки визначаються зовнішніми обставинами і точка зору інших людей до уваги не береться.

На першій стадії міркування виноситься в залежності від тієї винагороди або покарання, яке може покликати за собою даний вчинок.

На другій стадії міркування про вчинок виноситься у відповідності з тою користю, яку з нього можна здобути.

2. *Конвенційний рівень* (з 10 до 13 років). Людина, що знаходиться на цьому рівні морального розвитку, притримується умовної ролі, орієнтуючись при цьому на принципи інших людей.

На третій стадії міркування базується на тому, отримує вчинок схвалення інших людей чи ні.

На четвертій стадії міркування виноситься у відповідності з встановленим порядком, повагою до влади і встановлених нею законів.

3. *Постконвенційний рівень* (з 13 років) Істина моральності по Кольбергу, досягається тільки на цьому рівні розвитку. Саме на цьому рівні людина думає про поведінку, виходячи із своїх власних критеріїв, що припускає високий рівень розумової діяльності. [6, 165]

На п'ятій стадії виправдання вчинку базується на повазі демократично прийнятого рішення або взагалі на повазі прав людини.

На шостій стадії вчинок кваліфікується як правильний, якщо він продиктований совістю – незалежно від його законності або думки інших людей. Починаючи з 13-річного віку передморальний рівень змінюється у дітей конвенційним і в меншій мірі – постконвенційним рівнем. Однак, Кольберг, зазначає, що багато людей так ніколи і не переходять четверту стадію морального розвитку, а шостої стадії досягає менш 10% людей у віці 16 років і старше. Щоб вивчити, яким чином відбувається моральний розвиток дітей і підлітків, Кольберг у 1958р. придумав декілька історій, у кожній з яких містилась якась моральна дилема.

Так, в одній з історій мова йшла про дівчинку, яку поставили перед вибором, видати чи не видати подругу, яка здійснила крадіжку в магазині; в іншій історії потрібно було вирішити, що краще – врятувати життя однієї видатної людини або багатьох менш значних людей; у третій потрібно було вирішити, чи може лікар дозволити померти хворій, яка просить його про це, переживаючи важкі страждання. [5, 12]

Однак, немає сумніву у тому, що краще всього різні рівні морального розвитку дітей дозволяє продемонструвати класична історія про Хайнца.

Історія. В одній європейській країні помирає від особливої форми раку жінка. Існують ліки, які, на думку лікарів, могли б її врятувати. Ці ліки, у склад яких входить радій, тільки що винайшов фармацевт, який також мешкав у цьому місті. На їх виготовлення фармацевт затратив 200 доларів, але тільки за одну дозу цих ліків він вимагає грошей в 10 разів більше ніж він затратив, тобто 2000 доларів. Чоловік хворої жінки, Хайнц, зробив все можливе, щоб зібрати цю суму, позичаючи гроші у знайомих, але отримати йому вдалося лише половину. Тоді він повертається до фармацевта і просить його знизити ціну на ліки або дозволити йому віддати решту грошей пізніше. Фармацевт відмовляє: «Я винайшов ці ліки і хочу заробити на них багато грошей». Тієї ж ночі відчайдушний Хайнц наважився прокрастись в аптеку, виломати двері, і вкрасти ліки. Правильно чи неправильно вчинив Хайнц? Чому?

До викладеної історії можна віднести по-різному, в залежності від того, чи оцінювати її з точки зору чоловіка, установок фармацевта або цінності людського життя. Важливо не тільки відповісти на загальне питання, можна чи неможливо красти, важливо виправдати вибір зроблений героєм історії.

Нижче резюмовані відповіді, отримані від дітей різного віку, які знаходяться на різних рівнях морального розвитку, і згруповані у відповідності з тим, як вони цінують життя людини у співставленні з суспільними нормами.

Стадія 1. Поко́ра і пока́рня. «Хайнц повинен був купити ліки. Якщо він вкрав ліки, його повинні посадити у в'язницю і так чи інакше йому доведеться виплатити повну їх вартість»

Або: «Немає нічого серйозного в тому, що Хайнц вирішив вкрасти ліки, оскільки насправді вони коштують не 2000, а всього 200 доларів. Його не повинні надто строго покарати».

Цінності людей у цьому міркуванні не враховуються. Мова йде лише про пов'язані з вчинком користь або покарання : чим серйозніші матеріальні наслідки вчинку, тим ганебнішим він вважається.

Стадія 2. Особиста зацікавленість. «Якщо Хайнц не хоче втратити дружину, він повинен вкрасти ліки. Можливо його посадять у в'язницю, але він збереже жінку. Коли помирає ваш пес – це інша справа, тому що в собаці немає особливої потреби. Не знаю, чи повинен був він вчинити так само заради друга, тому що я не впевнений, що друг пішов би на таке заради нього».

В цих міркуваннях люди мають якусь цінність тільки в тому випадку, якщо вона може являти собою якийсь інтерес для здійснюючого вчинок, і в тій мірі, в якій вони здатні відплатити йому за здійснення цього вчинку.

Стадія 3. Схвалення іншими людьми. «Нічого поганого в тому, що Хайнц хотів врятувати свою жінку, немає. Цим вчинком він показав себе хорошим чоловіком. Кохання безцінне. Його нічим не замінити. Якщо б він не любив свою жінку настільки, щоб наважитись на все заради її спасіння, його, безумовно, потрібно було б засудити».

У цих міркуваннях цінність людини визначається тими почуттями, які вона до себе викликає. Ці почуття призводять до вчинків, які показують цій людині і іншим людям, що особа, яка їх скоїла, – «хороша

мати», «хороший чоловік» і взагалі «позитивна особистість».

Стадія 4. Авторитет, закон і порядок. «Одруження – це обов’язок. Як контракт. Коли одружуються, жінку обіцяють любити і оберігати. Таким чином, обов’язком Хайнца було врятувати її. З іншого боку, він не мав права йти проти закону. Йому потрібно буде повернути фармацевту решту грошей і, можливо, спокутувати свою провину тюремним ув’язненням».

Людина оцінюється тут за умовами контракту або зобов’язання, які пов’язують її з нами і покладають на нас відповідальність перед вищим авторитетом – законом, Біблією, Богом і т. п.

Стадія 5. Суспільний договір і демократія. «Якщо Хайнц не зробить все можливе, щоб врятувати життя дружини, він ризикує втратити повагу інших. Він здійснює свій вчинок заради благополуччя іншої людини. Хоча для всіх краще, щоб закони завжди виконувались, бувають випадки, коли їх потрібно порушувати. Кожний сам повинен оцінювати кінцеві результати своїх вчинків».

Цінність особистості визначається правами людини, які припускають рівність всіх людей незалежно від того, в яких особистих або ділових відносинах вони знаходяться один з одним. В певних обставинах людина повинна прийняти рішення переступити закон, щоб врятувати іншого.

Стадія 6. Універсальні принципи. «Життя кожної людини має самостійну цінність, яка ставить її вище якихось моральних або юридичних принципів. Якщо людське життя у небезпеці, яким би не був закон і наслідки, до яких може привести непокоря йому, крадіжка морально виправдана».

Життя людини має цінність в ім’я самого життя. Немає такого закону, рішення – нехай навіть прийнятого демократичним шляхом, авторитету – людського або божественного, які могли б перешкодити виконанню цього універсального принципу. [6, 166]

Висновки

Людина живе у певній соціальній групі з певною культурою. Постійна взаємодія людей накладає глибокий відбиток на їх сприйняття світу, спілкування і поведінку, на їх ставлення один до одного і до представників інших соціальних груп.

Людина все життя буває обмежена в своєму прагненні до самовираження в результаті того тиску, який вона з самих перших днів відчуває з боку суспільства і який вимагає від неї моральної поведінки у встановлених цим суспільством рамках. Більшість людей порівняно легко пристосовуються до цих вимог і живуть без серйозних криз, удаючись в напружені хвилини до різноманітних соціально санкціонованих «запобіжних клапанів». Дехто, однак, виявляється нездатним опиратися стресовим ситуаціям життя або через особливу чуттєвість своєї натури, або тому, що в дитинстві у нього не виробилось потрібної стійкості. Такі люди приречені стати серед інших «чужорідними».

Отже, цілеспрямований розвиток моральної самосвідомості дітей та підлітків, сприяє легкому їх пристосовуванню до вимог суспільства, та пластичному самовираженню у встановлених цим суспільством рамках.

Література

1. Трофімов Ю.Л., Рибалка В. В., Гончарук П.А. Психологія: Підручник – К.: Либідь, 2001. – 560 с.[28,13].
2. Чамата П.Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей. Київ 1965. [45,69].
3. Годфруа Ж.. Что такое психология: В 2-х т. Изд. 2-е, стереотипное. Т.2: Пер.с франц. – М.: «Мир», 1999. – 376 с.[133].
4. Робер Артур. Большой толковый психологический словарь: В 2-х т. Т.2. Пер. с англ. – ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече», 2001. – 560с. [167].
5. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии: Наука о душе. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с. [12, 14].
6. Kohlberg L., 1963 “Moral development and identification”, Child psychology, University of Chicago Press, p. 277 – 332. [165,166].

Резюме

Человек живет в какой-то социальной группе с определенной культурой. Постоянное взаимодействие людей накладывает глубокий отпечаток на их восприятие мира, общение и поведение, на их отношение друг к другу и к представителям иных социальных групп.

Таким образом, человек всю жизнь бывает ограничен в своем стремлении к самовыражению в результате того давления, которое он с самых первых дней испытывает со стороны общества и которое требует от него морального поведения в установленных этим обществом рамках. Большинство людей сравнительно легко приспособляется к этим требованиям и живет без серьезных кризисов, прибегая в напряженные моменты к различным социально санкционированным «предохранительным клапанам». Кое-кто, однако, оказывается неспособным противостоять стрессовым ситуациям жизни либо из-за особой чувствительности своей натуры, либо потому, что в детстве у него не выработалось надлежащей стойкости. Такие люди обречены стать среди других «иными».

Summary

The person lives in any social group with the certain culture traditions. Constant interaction of people

imposes a deep reflection on their perception of the world, communication and behaviour, on their attitude each other and to representatives of other social groups.

So, the person all life happens is limited in the aspiration to self-expression as a result of that pressure which he tests on the part of a society since the very first days and which demands from him moral behaviour in the frameworks established by these society. The majority of people rather easily adapts to these requirements and lives without serious crises, resorting in the intense moments to various socially authorized "safety valves". Someone, however, appears unable to resist to stressful situations of a life or because of special sensitivity of the nature or because it was not developed appropriate stability in the childhood of this person. Such people are doomed to become "others" among another people.

УДК [159.928.22:37.032]:165.242.1

М.Ф. Смалько

ФОРМУВАННЯ Я – КОНЦЕПЦІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР САМОУСВІДОМЛЕННЯ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Особистість як активний суб'єкт власної психіки, здібна до самоактуалізації та удосконалення своєї обдарованості. У статті висвітлена проблема співвідношення формування Я – концепції та обдарованості особистості в музичній діяльності; в тому числі впливу системи самооцінок на можливість самоусвідомлення та більш повної реалізації всієї структури обдарованості особистості.

Ключові слова: суб'єкт психіки, Я-концепція, самооцінка, музична обдарованість.

Постановка проблеми

Важливою проблемою оновленої української психології є більш глибоке осмислення ролі і місця людської особистості. Розуміння людини як суб'єкта психіки, робить доцільним переорієнтацію напрямків у дослідженнях педагогічної психології, де пріоритетними стають „не формування і передача певної суми знань та навичок, не закономірності та механізми навчання і виховання, а принципи і методи створення оптимальних умов, які б дали змогу конкретній дитині, з її індивідуальним досвідом і неповторною траєкторією розвитку максимально використати свій суб'єктний потенціал для цілей самотворення ”. [5.с.43].

Одною з актуальних проблем, що потребує поглибленого вивчення саме на засадах суб'єктного підходу є проблема обдарованості.

Метою нашого дослідження стало визначення місця і ролі особистості, зокрема її центрального утворення – Я-концепції, в розумінні музичної обдарованості.

Дослідники відзначають широку різноманітність у визначеннях та аспектах вивчення обдарованості. Так, Л.В Шавініна виділяє, як основні, такі напрямки досліджень обдарованості: психометричний (Ф.Гальтон, А.Біне, М.Гермен), креативний (Ф.Беррон, Д.Гілфорд, Е.Торренс, С.Медник), особистісний (Н.С.Лейтес, Д.Б.Боговяленська), інструментальний (Дж.Стенли, Дж.Рензуллі, Д.Хопкінс), діяльнісний (Б.М.Теплов, С.Л.Рубінштейн, В.Д.Шаріков, А.М.Матюшкін), суб'єктний (М.А.Холодна, В.Н.Дружинін, Р.А.Семенова). О.В.Зазимко додає ще декілька важливих напрямків: гуманістичний (А.Маслоу, К.Роджерс, В.Франка) та системний (І.А. Пономарев, Б.М. Ломов, В.О. Моляко). [2.с.161].

Незважаючи на достатню розгалуженість напрямків дослідження різних видів обдарованості, у вивченні музичної обдарованості склалися певні традиції.

Перші наукові відомості про музичну обдарованість знаходимо у Ф.Гальтона (“Спадковість таланту. Закони та наслідки”, 1875 року). В цій праці є дані про критерії музичної обдарованості, вікові та спадкові особливості прояву музичного таланту. Пізніше, у 1896 році, з'явилося дослідження музично-слухових можливостей людини Г.Гельмгольца „Учення про слухові відчуття як фізіологічну основу теорії музики.” Саме цю роботу більшість дослідників музичної психології вважає важливим кроком у започаткуванні окремого напрямку вивчення музичної обдарованості, увага якого зосереджується на музичних здібностях та музикальності, тобто на самому суттєвому, що вирізняє музичну обдарованість від будь-якої іншої. Ці дві роботи можна вважати умовним поділом досліджень музичної обдарованості на специфічно музикальний напрямок і той, що об'єднує всі інші аспекти: творчий, особистісний, системний, суб'єктний тощо.

Зазначимо, що більш як столітня історія вивчення „спеціального” в музичній обдарованості, являє собою достатньо змістовний матеріал. Що стосується інших сторін обдарованості музиканта, то хоча більшість дослідників, які вивчали обдарованість видатних особистостей, часто звертались до біографічних, генеалогічних, творчих матеріалів відомих музикантів, в психології обдарованості до цих пір немає ґрунтовних, систематизованих концепцій особистості музиканта (Л.Л.Бочкарьов, Ю.А.Цагареллі, Г.С.Тарасов та ін).

Б.М. Теплов, досліджуючи музичну обдарованість, зазначає, що „обдарованість ніяк не вичерпується тільки музичними у суттєвому сенсі властивостями. Вона завжди виявляється незрівнянно більш широкою” [12.с.43]. Аналізуючи особливості обдарованості цілого ряду видатних композиторів, автор вказує на важливість особистісних проявів для досягнення успіху в діяльності [12.с.46-53].

Н. Слонімський звертає увагу на те, „ що лише 10% „чудо-дітей” стають видатними музикантами” [4.с.295; 14.с.33]. Тобто, незважаючи навіть на блискучі музичні здібності, 90 % з тих, хто успішно займалися музикою в дитинстві, не змогли зберегти і розвинути свою обдарованість. Такий великий відсоток відсіву підкреслює важливість досліджень обдарованості за межами лише спеціальних здібностей.

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовізації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорového колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарева О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20